

ności prof. Wiesław Witkowski, *nota bene* rówieśnik Profesora Ryszarda Łuźnego, nie wspomina o sobie, a warto podkreślić, iż z Profesorem Łuźnym tworzyli od początku zgrany tandem, jeden na niwie literaturoznawczej, drugi – językoznawczej – przewodzili przez lata całe nie tylko krakowskiej rusycystyce, lecz także powstałej później ukrainistyce.

Pełne ciepła i uczniowskiej sympatii okazują się również wspomnienia Jana Dębskiego (Uniwersytet Jagielloński) z pobytu obu we Włoszech (*Rzymskie wakacje z Profesorem Łuźnym*), ukazujące „codziennego”, opiekuńczego, ciekawego świata Profesora, wówczas sześćdziesięcioletniego.

Halina Waszkielewicz

Kazimiera Lis, SYBERIA W HISTORII LITERATURY ROSJI CARSKIEJ. REALIA I MITY. Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2009, ss. 176.

Jak od dawna wiadomo, Syberia była tematem wielu prac historycznych, etnograficzno-podróżniczych ale też i literaturoznawczych. W wielu pracach dotyczących historii literatury temat syberyjski podnoszono najczęściej przy omawianiu spuścizny tych pisarzy rosyjskich, którzy w okolicznościach – niekiedy tragicznych – zetknęli się z Syberią jako zesłańcy i katorżnicy (Awwakum, Radiszczew, dekabryści, Dostojewski, Michajłow, Czernyszewski, Korolenko), bądź też jako podróżnicy (Gonczarow, Czechow). I chociaż „tekst syberyjski” odgrywał i wciąż odgrywa wielce znaczącą rolę w literaturze rosyjskiej, to jednak nie ma do tej pory syntetycznego opracowania tematu Syberii w tej literaturze.

Kazimiera Lis podjęła ambitny zamiar syntetycznego opracowania tego zagadnienia występującego „w historii literatury Rosji carskiej”, a ściślej rzecz ujmując – od XVI do początku XX wieku. I w tym właśnie zawarty jest zasadniczy walor poznawczy wymienionej pracy. Jej cel tak określiła Autorka: „W niniejszej pracy podjęto próbę spojrzenia na Syberię głównie przez pryzmat <epizodów syberyjskich> w biografiiach i twórczości wybitnych pisarzy rosyjskich” (s. 8). Doprecyzowaniem tego celu jest stwierdzenie, iż –

[...] cały złożony proces „oswajania”, czyli przekształcania Syberii i Dalekiego Wschodu w Rosję, pozostawił, co oczywiste, ślady w literaturze rosyjskiej. Są one na tyle wyraźne, że pozwalają historykowi literatury na wyodrębnienie w niej nurtu syberyjskiego, bądź „tekstu syberyjskiego”, i prześledzenie, w jakich okolicznościach oraz w jakim stopniu Syberia angażowała uwagę literatów w Rosji

carskiej, inspirowała ich wyobraźnię, motywowała do zajęcia określonej postawy wobec zaszygalizowanych powyżej problemów (s. 8).

Kazimiera Lis badała obecność tematu Syberii głównie w twórczości wymienionych wyżej znanych pisarzy rosyjskich. Ale oprócz nich Autorka poświęca też dużo uwagi mniej znanym twórcom, którzy podejmowali tematykę syberyjską (Piotr Jakubowicz-Mielszyn, Mikołaj Jadrincew, Sergiusz Jełpatjewski, Mikołaj Tielezow, Mikołaj Naumow i in.), co dodatkowo podnosi poznawczą wartość tej pracy.

Kazimiera Lis ujęła wyniki swoich dociekań naukowych w obszernym wstępie i dziewięciu rozdziałach. Wstęp jest swoistym zarysem historii podboju, kolonizacji i rusyfikacji Syberii przez Rosję, poczynając od awanturniczych wypraw Jermaka za Ural w XVI wieku. Dużo miejsca we wstępie poświęciła Autorka omówieniu tematu Syberii jako miejsca zsyłki i katorgi wielu znanych pisarzy, ale także dezertersów ze służby wojskowej oraz pospolitych przestępców, dla których ziemia ta była surowym „więzieniem bez krat”. Jest tu też wzmianka o polskich zesłańcach, uczestnikach powstania listopadowego, ale kwestia ta została tu tylko zaszygalizowana. W opracowaniu tematu – jak wynika ze wstępu – posłużyły jako materiał badawczy liczne dzieła rosyjskiej literatury pięknej, publicystyki, dzieła naukowe odkrywców i uczonych, a także listy, dzienniki i wspomnienia ludzi (w tym również i autorów polskich), którzy zetknęli się z Syberią.

Rozdział pierwszy – *Tekst syberyjski w literaturze rosyjskiej XVIII–XIX wieku* zawiera ogólne opracowanie tematyki syberyjskiej w tejże literaturze, poczynając od autobiografii męczennika protopopa Awwakuma z XXII wieku, poprzez późniejszy o całe stulecie zesłańczy los Radiszczewa i następnie do tematów syberyjskich w pracach Karamzina, w twórczości dekabrystów i wreszcie w prozie Leskowa, Naumowa, Uspienskiego, Tielezowa i Mamina-Sybiraka. Na początku tego rozdziału Autorka konstatuje, iż „tekst syberyjski” wyodrębnił się w literaturze rosyjskiej XVIII – XIX wieku, podobnie jak „tekst petersburski”, ale – zdaniem Autorki, z którą trzeba się zgodzić – „Syberia nie stała się dla pisarzy w Rosji równie wielkim tematem literackim ani też nie uzyskała takiej oprawy artystycznej, jak Petersburg” (s. 28).

Rozdział ten ma wyjątkowo duże znaczenie dla zrozumienia mechanizmu i dziejów powstawania „tekstu syberyjskiego” w literaturze rosyjskiej. Tworzyli go pierwcy wielkości imperium – Łomonosow w XVIII wieku oraz Karamzin w następnym stuleciu. Tekst ów kształtowali również ówczesni poeci, opiewając awanturnicze czyny zdobywcy Jermaka (Dmitrijew, Rylejew, Chomiakow, Jerszow). Kazimiera Lis stwierdza, że tragiczne losy dekabrystów wpłynęły na zmianę postrzegania Syberii w dziejach Rosji. Wtedy właśnie „wątek imperialno-cywilizacyjny wyparty został w poezji romantycznej przez więziennie-zesłańczy wariant tekstu syberyjskiego” (s. 35).

Bardzo interesująca jest interpretacja wątków syberyjskich w prozie mniej znanych pisarzy rosyjskich drugiej połowy XIX wieku, zwłaszcza w opowiadaniach

i powieściach Mikołaja Naumowa, Dymitra Tielezowa i Dymitra Mamina-Sybiraka. Ten ostatni – jak trafnie zauważyła Kazimiera Lis – „Ożywił na swój sposób mit o Syberii jako baśniowej krainie obfitości i skarbów, zderzając go z obrazami Syberii zesłania i katorgi...” (s. 49). Kończą ten interesujący rozdział uwagi o „tekście syberyjskim” w prozie Mikołaja Leskowa (wynika z nich, iż autor *Wędrowca urzeczzonego* z sympatią odnosił się do pogardzanych syberyjskich tubylców) oraz w książce *Kraina wygnania i zaginieni ludzie* (1872) Siergieja Turbina.

W pracy Kazimierzy Lis szczególnie interesujący jest rozdział drugi – *Poetycki mit Syberii romantyków*. Autorka pisze tu, że właśnie w dobie romantyzmu ukształtował się w kulturze i mentalności rosyjskiej wspomniany wyżej ów dwoisty mit Syberii jako, z jednej strony – krainy egzotycznej, dzikiej, wabiącej bogactwami, z drugiej zaś – przeklętej ziemi cierpienia, katorgi, bezprawia i okrucieństwa. Z treści tego rozdziału wynika, iż w pełni uzasadnione jest następujące stwierdzenie Autorki:

Romantycy wprowadzili tematykę syberyjską do wielkiej literatury. To oni, w szczególności poeci polscy, a także dekabryści w romantyzmie rosyjskim, kształtowali w głównej mierze wyobrażenia czytelników pierwszej połowy XIX wieku o Syberii, oni też inspirowali wyobraźnię wielu późniejszych pisarzy podejmujących tematykę syberyjską (s. 54).

Kazimiera Lis dostrzega doniosły wkład polskiej poezji romantycznej do narodzin mitu Syberii jako przeklętej ziemi męczeństwa ofiar caratu (tworzyli ów mit Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Garczyński). Podobną rolę, chociaż o mniejszej sile artystycznego oddziaływania, odgrywały w rosyjskiej poezji romantycznej – jak stwierdza Autorka – utwory na tematy syberyjskie, które pisali Kondrat Rylejew oraz poeci zesłańcy – Aleksander Odojewski, Wilhelm Küchelbecker, Aleksander Bestużew. Poezja romantyczna o tematyce syberyjskiej tworzyła też mit poety bojownika i zarazem ofiary cierpiącej za swoje umiłowanie wolności. Pożywką dla innego mitu syberyjskiego – jak zauważyła Autorka – był też romantyczny kult egzotyki, zagadkowego Wschodu i wrogiej człowiekowi dzikiej przyrody. Konkluzja tych rozważań zawiera się w stwierdzeniu, że Syberia „dostarczała wrażliwym na egzotykę twórcom romantycznym nowych podniet estetycznych i etycznych” (s. 57).

Główne walory poznawcze pracy Kazimierzy Lis tkwią w przeglądowych rozdziałach, które napisane zostały na podstawie mniej znanych dzieł literackich o tematyce syberyjskiej. Ale Autorka obszernie analizuje też głośne dzieła kilku klasyków prozy rosyjskiej, którzy odegrali ogromną rolę w tworzeniu „tekstu syberyjskiego” ojczystej literatury. Jako przykłady trzeba tu wymienić Dostojewskiego, Lwa Tołstoja, Czechowa i Korolenkę. To oni właśnie, szczególnie zaś Dostojewski, Tołstoj i Czechow, poruszali sumienie Rosji i świata, ukazując bezmiar cierpienia i poniżenia katorżników i zesłańców. Pod tym względem odgrywali w swoim cza-

sie taką demaskatorską rolę, jaka w drugiej połowie XX wieku przypadła w udziale Aleksandrowi Sołżenicynowi, autorowi wstrząsających powieści o sowieckich ła-grach.

Kazimiera Lis właściwie doceniła znaczenie wybranych dzieł wymienionych tu pisarzy i w oddzielnych rozdziałach obszernie i wnikliwie omówiła ich głośne utwory, których tematyka dotyczy Syberii. W pracy znalazły się więc poświęcone im rozdziały: *Pisarz-katorżnik. Wokół genezy „Wspomnień z domu umarłych”* (rozd. trzeci); *Syberyjska opowieść wigilijna Włodzimierza Korolenki „Sen Makara”* (rozd. szósty); *Czechow na Sachalinie: katorga i kolonializm* (rozd. ósmy); *Motywy syberyjskie w powieści Lwa Tołstoja „Zmartwychwstanie”*

(rozd. dziewiąty). W związku z tym, że rozdziały te dotyczą utworów dość powszechnie znanych, dlatego też ich treść nie będzie w tej recenzji omawiana. Wyjątek warto wszakże uczynić dla książki Czechowa *Sachalin. Notatki z podróży*.

Nie można nie dostrzec cechy odkrywczości w rozdziale czwartym, zatytułowanym *Syberyjskie szkice z podróży Iwana Gonczarowa*. Autorka opisała w nim wędrowkę pisarza przez Syberię, który w roku 1854, po dwuletniej morskiej podróży wokół Europy, Afryki i Azji przybył na Morze Ochockie, a następnie z dalekowschodnich wybrzeży Azji udał się przez rosyjską część tego kontynentu do Petersburga. Wspierając swoje wywody licznymi cytataми ze szkiców syberyjskich Gonczarowa (*Po Syberii Wschodniej. W Jakucku i Irkucku*), Autorka charakteryzuje proimperialną postawę tego pisarza, którego cieszyły widoczne po drodze postępy ówczesnej kolonizacji i rusyfikacji olbrzymich obszarów Syberii.

Dużo miejsca w swojej pracy poświęciła Autorka funkcjonowaniu w Rosji ludowych wyobrażeń i mitów o Syberii, na której w niedostępnych górach i lasach miała się kryć mityczna kraina szczęścia, bogactwa i wolności. O roli owych mitów tak pisze Kazimiera Lis na początku rozdziału pt. „*Tułacza kolonizacja” Syberii w zwierciadle literatury*:

Zaludnianiu Syberii przez chłopów, o co zabiegała administracja rosyjska, sprzyjały mity o dalekich wschodnich krainach, o wolnej niezagospodarowanej ziemi i jej bogactwach, jak legenda Białych Wód czy Świętej Góry. Magia owych mitów, tęsknota za dostatnim życiem, własną ziemią, sprawiały, iż na migrację w głąb Azji w XIX wieku decydowały się nierzadko całe wsie rosyjskie... (s. 105).

Powstawanie i rolę owych mitów rozpatruje Autorka na przykładzie opowiadań i szkiców kilku zapomnianych drugorzędnych beletrystów – Mikołaja Jadrincewa (*Na ziemiach obiecanych*), Mikołaja Tielezowa (*Przesiedleńcy*), Aleksandra Nowosielowa (*Białowodzie*) i Wiaczesława Szyszkowa (*Czerwone zasy*). Owi pisarze mniejszej rangi – jak wynika z ustaleń Autorki – też wydatnie przyczyniali się do upowszechniania fałszywego mitu Syberii jako szczęśliwej ziemi obiecanej.

Swoistą mityzację Syberii dostrzega też Kazimiera Lis w podejmowaniu przez pisarzy tematu włóczęgów, których było wielu na tej ziemi. Traktuje o tym rozdział siódmy *Literackie portrety włóczęgów syberyjskich*. Postać włóczęgi (бродяги) po ogromnych przestrzeniach Syberii, najczęściej zbiega lub rozbójnika ze swoistym kodeksem etycznym – jak stwierdza Autorka – przykuwała uwagę Korolenki (opowiadania *Zabójca*, *Sokolińczyk*, *W areszcie*, *Czerkies* i in.) i Czechowa (*Marzenia*). Te i inne opowiadania o włóczęgach syberyjskich w istotny sposób dopełniają „tekst syberyjski” literatury rosyjskiej.

W rozdziale ósmym *Czechow na Sachalinie: katorgia i kolonializm* Autorka wychodzi w swoich rozważaniach z założenia, iż „dwa wątki – katorgi i kolonizowania podbitych ziem poprzez przymusowe osadnictwo na nich skazańców, splatają się w obserwacjach i przemyśleniach Czechowa, na co badacze jego twórczości nie zwrócili dotąd należytej uwagi” (s. 137). Rozdział o podróży Czechowa przez Syberię na Sachalin jest bardzo cenny pod względem poznawczym z dwóch powodów – po pierwsze, pozwala on głębiej poznać społeczno-polityczne poglądy pisarza, który potępiał przemoc i kolonizacyjną politykę Rosji, po drugie zaś – pozwala ostro rozgraniczyć „realia i mity” w ujmowaniu tematyki syberyjskiej w literaturze rosyjskiej.

To samo można by też powiedzieć o Tołstojowskiej powieści *Zmartwychwstanie*, której wątek syberyjski, traktowany przez pisarza w kategoriach nie mitów, lecz surowych realiów życia, obszernie analizuje Kazimiera Lis w końcowym rozdziale pracy. Słusznie zauważyła Autorka, iż owa „Tołstojowska powieść kontynuuje w rosyjskiej literaturze XIX wieku dyskurs o imperium zsyłki i katorgi” (s. 155).

Jak wiadomo, Syberia w ponury sposób splata się z dziejami Polski i losami Polaków. Prawdopodobnie więc postąpiła Kazimiera Lis, przywołując „tekst syberyjski” w polskiej poezji doby romantyzmu. W dalszych rozdziałach pracy ów polski mit Syberii, jakże odmienny od rosyjskiego, jest jednak słabiej odzwierciedlony, mimo iż był on ciągle wyraźnie obecny w późniejszej literaturze polskiej.

Recenzowana monografia nie wyczerpuje tematyki syberyjskiej w literaturze Rosji carskiej. Nie byłoby to możliwe w jednej pracy, która zwiera jednakże właściwe wyjaśnienie najważniejszych mitów i realiów kształtujących bogaty „tekst syberyjski” w twórczości pisarzy rosyjskich XIX wieku. Pozwala też ona głębiej rozumieć istotę imperialnej polityki Rosji w Azji i jej zakłamaną misję „cywilizacyjną” wobec podbitych i wyniszczonych narodów tej części świata. Dobrze więc się stało, że taka praca powstała w naszym literaturoznawstwie rusycystycznym. Szkoda wszakże, że brak w niej indeksu nazwisk. Bardzo byłby przydatny.

Jan Orłowski
Lublin